

Niklas Luhmann

Láska jako vášeň

PROSTOR

Paradigm lost

© Suhrkamp Verlag, 1982 (Liebe als Passion)
© Suhrkamp Verlag 1990 (Paradigm lost)
Czech edition © PROSTOR, 2002
Translation © Miroslav Petříček, 2002

ISBN 80-7260-068-0

Obsah

Poznámka překladatele / 9

Láska jako vášně *Kódy intimity*

Předmluva / 13

1. Společnost a individuum: Osobní a neosobní vztahy / 17
2. Láska jako symbolicky zobecněné médium komunikace / 23
 3. Evoluce možností komunikace / 39
 4. Evoluce sémantiky lásky / 45
 5. Svoboda k lásce: od ideálu k paradoxu / 53
6. Vášně: Rétorika excesu a zkušenost nestability / 63
 7. Od galantnosti k přátelství / 81
 8. Vůdčí diference plaisir/amour / 89
 9. Láska proti rozumu / 99
10. Na cestě k individualismu: kvas v 18. století / 103
 11. Začlenění sexuality / 115
 12. Objev nesdělitelnosti / 127
 13. Romantická láska / 135
14. Láska a manželství: K ideologii reprodukce / 151
 15. Co teď? Problémy a alternativy / 161
 16. Láska jako systém interpenetrace / 177

Paradigm lost

O etické reflexi morálky 185

Poznámky 201

Doslov

K architektuře Luhmannovy teorie autopoietických systémů / 263

Naším tématem je právě diferenciaci tohoto média a udržitelnost jeho sémantiky proti problematice, jež je jeho základem. Tato diferenciaci nabývá zřetelných obrysů ve druhé polovině 17. století. Mohla se tehdy opírat o uznávanou svébytnost individuality a o úkoly sebevlády a kontroly nad afekty, jež byly uloženy individuu jakožto individuu; nemohla však vycházet z toho, že individua se zaměřují na diferenciaci osobních a neosobních interakcí a hledají nějakou oblast nanejvýš osobní, intimně důvěrné komunikace. A zcela pak v této komunikaci, jež byla ještě vázána na vrstvy, chyběla potřeba blízkého světa, který je nezbytné vpravit do světa interpretací. Jak byl tedy přesto možný vývoj zvláštního média komunikace intimní oblasti? Dříve než se začneme věnovat historickému zkoumání, je třeba zpřesnit tuto otázku na základě všeobecné teorie symbolicky zobecněných médií komunikace.

2. kapitola

Láska jako symbolicky zobecněné médium komunikace

Obecně vzato jde v případě symbolicky zobecněných médií komunikace o sémantické aparáty, jež dovolují dosáhnout úspěchu i v nepravděpodobných komunikacích.⁵ „Dosáhnout úspěchu“ však znamená: zvýšit připravenost pro přijetí zpráv tak, aby bylo možné se ke komunikaci rozhodnout a nezříkat se jí předem jako něčeho beznadějného. Překonání práhu nepravděpodobnosti je důležité především proto, že jinak se ani nemohou sociální systémy tvořit; sociální systémy se totiž ustavují pouze prostřednictvím komunikace. Jinak řečeno, nepravděpodobnosti vyznačují prahy odrazování a ve vztahu k evoluci prahy nového rušení variací. Je-li tyto prahy možné posunout, zvyšují se v první řadě možnosti tvoření systému v systému společnosti a současně se zvyšuje i počet témat, o nichž lze komunikovat; uvnitř se stupňuje stupeň svobody komunikace a zvnějšku schopnost systému přizpůsobovat se; v důsledku toho se zvyšuje pravděpodobnost evoluce.⁶

V případě všech médií komunikace lze předpokládat, že během společenské evoluce stupňují své požadavky. Jestliže se společenský systém a jeho možné okolí stávají složitějšími, zvyšuje se i selektivnost všeho, co je pevně stanovené. Cokoli, co je třeba sdělit, je teď volbou z mnoha jiných možností. Tím se stává nepravděpodobnější motivace k přenášeni a přijímání toho, čeho bylo selekcí dosaženo. A je rovněž obtížnější motivovat přijetí způsobem selekce. Právě to je však funkcí médií komunikace. Z teorie společenské evoluce a z teze, že změnou typu diferenciaci v určité společnosti skokem vzrůstá komplexita společenského systému, se však zdá vyplývat, že komunikační pro-

cesy společnosti budou tento vývoj sledovat a hledat novou rovinu selekce a motivace, jež bude současně obecnější i speciálnější. Například láska bude proti celé tradici, která ji brala v úvahu jako sociální solidaritu par excellence, prohlášena za nezdůvodnitelnou a osobní: „Par ce que c'estoit luy; par ce que c'estoit moy“ [Protože to byl on; protože jsem to byl já], jak to říká slavná Montaignova formule.⁷

Nic nás neospravedlňuje k předpokladu, že hledání nových forem a nových řešení musí být úspěšné a že ve všech funkcionálních oblastech společnosti je možné bezpodmínečné podchycení růstu složitosti. Chceme-li proto vysvětlit, jak dalece je společnost s to vydržet svou vlastní evoluci, do jaké míry je schopna novým a adekvátním způsobem utvářet výslednou podobu komunikace a v jaké míře za tímto vývojem zaostávají určité funkcionální oblasti, takže je pak třeba počítat i s příslušnými deformacemi, musíme pracovat současně s analýzami zaměřenými věcně i historicky, s analýzami sociálních struktur i dějin idejí.

Symbolicky zobecněná média komunikace, která mají řešit tyto problémy kombinace selekce a motivace, pracují se sémantikou, která se vztahuje k realitě: pravda, láska, peníze, moc atd. Terminologie *označují* vlastnosti vět, pocity, prostředky směny, nástroje hrozby apod. a právě s tímto zaměřením k faktickým vztahům se pracuje, jakmile jsou užívána média. Faktickým vztahům je podsunuta kauzalita. Účastníci *miní* to a to, to a to „mají na mysli“ Avšak média sama *nejsou* těmito faktickými vztahy; jsou to návody na komunikaci, které je možné osvojit si relativně nezávisle na tom, zda příslušné faktické vztahy existují či nikoli.⁸ Funkce a účinky médií nelze tedy uchopit na této rovině fakticky lokalizovaných kvalit, pocitů a příčinností, nýbrž jsou samy o sobě vždy již sociálně zprostředkovány dohodou o možnostech komunikace.

V tomto smyslu není ani médium láska citem, nýbrž komunikačním kódem, podle jehož pravidel můžeme vyjadřovat, tvořit, předstírat city, připisovat je jiným, popírat je a tím vším zaujímat určitý postoj k důsledkům, které přiná-

ší uskutečnění příslušné komunikace. Jak se pokusíme prokázat v následující kapitole, již v 17. století existuje při všem zdůrazňování lásky jako vášně jasné vědomí, že jde o model chování, který lze rozehrát, který máme před očima ještě dřív, než se vydáme lásku hledat; tento model je tedy k dispozici jako orientace i jako vědění o jeho dosahu ještě dřív, než nalezneme nějakého partnera; díky tomuto modelu pocítujeme, že partner nám chybí a že se nám toto chybění může dokonce stát i osudem.⁹ Láska se zprvu může pohybovat jakoby naprázdno¹⁰ a řídit se zobecněným vzorcem hledání, který usnadňuje selekci, avšak může rovněž bránit citově prohloubenému naplnění. Stupňování významu zakotvené v kódu umožňuje učení se lásce, interpretaci náznaků i sdělování nepatrných znaků velkých citů; kód rovněž dává zakoušet diferenci a podílí se na exaltaci nenaplnění.

Úvahy, jež budou následovat, jsou podmíněny tezí, že literární, idealizující a mytizující podání lásky nevolí svá témata a vůdčí myšlenky nahodile, nýbrž že touto volbou reagují na svou společnost a její transformační trendy; že tedy nereprodukuje nutně jen reálné poměry milostných vztahů, třebaže mají deskriptivní formu, nýbrž řeší identifikovatelné problémy – jak převést do tradovatelné formy funkcionální nutnosti daného společenského systému. Příslušná sémantika lásky nám tedy může zjednat přístup k porozumění vztahům mezi médiem komunikace a společenskou strukturou.

Každé symbolicky zobecněné médium komunikace se diferencuje s ohledem na problém zvláštního prahu. V případě média lásky tkví tento problém v navýsost osobní komunikaci samé. Navýsost osobní komunikací rozumíme takovou komunikaci, v níž se mluvčí snaží odlišit od jiných individuí. To se může dít tak, že sebe sama učiní tématem, tedy tím, že mluví sám o sobě; ale také tím, že úhelným momentem komunikace o věcných tématech učiní svůj vztah k věci. Čím individuálnější, idiosynkratičtější a podivuhodnější je vlastní stanovisko a vlastní pohled na svět, tím nepravděpodobnější je shoda a zájem druhých. Přitom

však jde nejen o vlastnosti, které někdo má jako individu-
um anebo které si jako individuum připisuje; nejde tedy jen
o osobní krásu a ctnost, které hrají zásadní roli v literatuře
lásky 17. a 18. století. Osobní vlastnosti bychom mohli ak-
ceptovat jako fakta, obdivovat je či alespoň tolerovat. Co je
přesahuje, je totiž – jak je to zřejmé teprve na konci 18. sto-
letí – vztah individuální osobnosti ke světu. Je-li i tento
vztah ke světu individualizován, není již možné, aby se
partner komunikace omezil na uznání příjemného, užiteč-
ného, stále ještě akceptovatelného anebo jinak hodnoce-
ného faktu, který je dán osobou druhého. Jestliže se druhý
jeví jako individualita konstituující svět, je každý, koho
osloví, vždy již zaveden do tohoto světa, a ocitá se tedy ne-
vyhnutelně před alternativou potvrdit či odmítnout egocen-
trický projekt světa druhého. Tato komplementární úloha
stvrzovatele světa se očekává od každého, přestože taková
jedinečnost a svébytnost tohoto světa s sebou nutně nese
nemožnost dosáhnout konsenzu. To rovněž znamená: od
druhého se očekává stvrzující chování, na které nelze na-
vazovat zvnějšku, které tedy nelze uplatnit jinde. Pod tímto
tlakem se bude každý rozumný adresát snažit o útěk anebo
alespoň ignorovat rýsující se osobní vztahy komunikace
a převést je taktně do neosobního, protože „anonymně“
konstituovaného světa.

V lásce tedy nejde o „totální komunikaci“,¹¹ třebaže mi-
lujícím se to tak na počátku může zdát, nejde v ní o to, aby
co možná všechny komunikace se tematicky soustřeďova-
ly na partnera anebo vztah lásky. Očekává se nikoli totalita,
nýbrž univerzalita vztahu, a to ve smyslu průběžného re-
spektování partnera ve všech životních situacích, anebo,
jak lze také říci: průběžné rozšiřování informačního obsa-
hu každé komunikace o aspekt „pro něho“. V tomto smyslu
není východiskem, z něhož je možné chápat lásku a prakti-
kovat ji, tematická rovina komunikace, nýbrž její kódování.

Zvláštní „kód“ lásky se tvoří tehdy, jakmile jsou všechny
informace zdvojovány s ohledem na to, co znamenají ve
všeobecném, anonymně konstituovaném světě a v našem
společném světě, pro nás, to jest pro mne a pro tebe. Ale

tuto diferenci nelze chápat tak, že by informace zůstávala
informací a patřila buď do jednoho, anebo do druhého svě-
ta; neboť každý soukromý svět přirozeně promítá svá vlast-
ní nekonečna do totálního horizontu světa, stejného pro
všechny. Informace musí být zdvojená, aby mohla v obou
světech (podle aktuální potřeby) obstát ve zkoušce a zís-
kávat platnost. Podobně jako v případě písma, které je
zdvojeno zvláštním způsobem užívání, i když to nezname-
ná, že se tím popírá základní jednota.

Obrátíme-li pozornost k tomu, jak jsou lokalizovány atri-
buce v prožívání i jednání zúčastněných, je ještě patrnější,
že úspěšná komunikace se v podmínkách rostoucí indivi-
dualizace vztahu ke světu stává nepravděpodobnější, tře-
baže anonymně konstituovaný svět se uchovává.¹² Indivi-
duum (pokud nečetlo Fichta) nemůže chápat svůj vztah ke
světu jako své vlastní jednání; není možné, aby si jakožto
své jednání připisovalo vše, co zakouší jako selekci. Zazna-
menává celý soubor selekcí, ať jakkoli idiosynkraticky jsou
vztaženy k očekáváním, profilovány a hodnoceny na poza-
dí diferencí, jako selekce tohoto světa samého. Ten, komu
je vnucena úloha stvrzovatele světa, musí proti tomu jed-
nat; jinak by totiž musel říci, proč určité názory nesdílí.
Tímto problémovým prahem a nepravděpodobností navý-
sost osobní komunikace má tedy atribuce asymetrickou po-
dobu: milující, který má potvrdit idiosynkratické selekce,
musí jednat, protože je postaven před volbu; milovaný na-
proti tomu pouze prožíval a očekává ztotožnění se svým
prožíváním. Jeden musí být činný, druhý (jenž je stále vá-
zán svým rozvrhem světa) pouze projektoval. Informační
tok, přenos selekce z alter (milovaný) na ego (milující) te-
dy přenáší prožívání na jednání. Zvláštnost (chcete-li: tra-
gika) lásky tkví v této asymetrii, v nutnosti odpovídat na
prožívání jednáním a na danou vázanost rozhodnutím pro
svazek.¹³

Na druhé straně však ve vztahu lásky existují pro toho,
kdo miluje (kdo je ego), možné způsoby navazování na jed-
nání pouze proto, že prožívání druhého předkládá určité
redukce. Téma nekonečnosti, jež se stále znovu v sémanti-

ce lásky vynořuje, má i ten smysl, že ve světě prožívání druhého neexistují žádné hranice vlastního jednání; a tím spíše neexistují ani pro toho, kdo do tohoto světa vstupuje jako někdo, kdo je právě tak milován. Asymetrie prožívání a jednání pak zahrnuje *šanci vstřícnosti*: můžeme se řídit podle prožívání druhého, třebaže ještě tomu odpovídajícím způsobem nejednal, třebaže ještě nevyslovil žádné přání a třebaže ještě nepřevzal úlohu toho, kdo za něco odpovídá. To platí tehdy, když sémantika lásky vyžaduje, abychom překročili hranice povinné galantnosti, anebo když se o souladu říká, že „nebylo třeba slov“; je to zakoušeno tehdy, když se milující nepotřebují něčeho vzdát, aby mohli jednat v souladu vůči někomu třetímu.

Docházíme-li k závěru, že láska směřuje k jednotlivé osobě, k „individuu“, že se milovaného zmocňuje zcela a nedělitelně, není tím ještě médium lásky charakterizováno dostatečně. Druhý člověk se stále ještě chápe analogií k věci, což je, označíme-li jej jako „subjekt“, sice popřeno, nikoli však nahrazeno nějakou jinou představou. Zásadní krok za tuto rovinu učiníme teprve tehdy, propojíme-li systémovou teorii s teorií komunikace.

Co se označuje jako „prožívání“, lze totiž vykládat dvojitým směrem, přičemž v obou směrech vzápětí čelíme krajním požadavkům na pozorování a na korespondující způsob jednání. Druhého (alter) chápeme pak jako psychický systém. Prožívání znamená, že systém se v aktu atribuce faktů a událostí vztahuje ke svému okolí. Pro pozorovatele je nadmíru obtížné zahrnout okolí pozorovaného systému do pozorování; na jedné straně to totiž znamená, že prožívání musí uchopit nikoli jako faktum, nýbrž jako selektivní usouvztažení druhého systému k jeho okolí (avšak vztahy nelze pozorovat, pouze dešifrovat); a nadto je on sám (přinejmenším v případě lásky) částí, často dokonce důležitou částí, tohoto okolí; naráží tedy nejen na hranice vlastního systému, nýbrž se tak říkajíc uprostřed světa setkává s nutnou autoreferencí k sobě samému.¹⁴

Druhá úvaha navazuje na pojem *informace*. V normálních případech lze na nějakém jiném systému pozorovat

pouze vstup a výstup. Vidíme, že druhý naslouchá, něco vidí, čte a jak na to reaguje. Tím však ještě není uchopena jeho informace ani to, jak informaci zpracovává. Informace je selektivní zacházení s diferencemi; spočívá v tom, že prožívající promítá události proti horizontu jiných možností a stav vlastního systému utváří zkušenosti „toto a nic jiného“, „toto a nikoli tamto“. Proto je nanejvýš obtížné zjišťovat, jaké jiné možnosti a ve kterém okamžiku fungují u druhého jako schéma srovnávání, takže informace je nepozorovatelná, nechápeme-li zároveň tento horizont selekce. Museli bychom být schopni sledovat či alespoň adekvátně chápat postup jeho autoreferenčního zpracování informací, abychom dokázali „rozumět“ tomu, jak v něm působí vstup jako informace a jak svůj výstup (například to, co říká) navazuje opět na vlastní způsob zpracování informací.

Funkcí komunikačního média lásky je pak přesto umožňovat nepravděpodobné. Běžný jazyk šifruje tuto nemožnost jako „porozumění“, vyjadřuje ji jako touhu po porozumění anebo ji jakožto bolest způsobenou chybějícím porozuměním převádí za hranice toho, co je technicky možné. Je-li tu snaha překonat hranice pozorovatelného, je pak pochopitelné, proč se nakonec odkládají všechny objektivní, zobecněné indikace lásky ve smyslu zásluhy, krásy anebo ctnosti, a princip, jenž má nepravděpodobné umožňovat, se stále více personalizuje. Médium používá osoby. Je třeba ji poznat co možná nejlépe, aby bylo možné pochopit či alespoň vytušit, co pro ni funguje jako okolí a jako její schéma srovnávání. Tímto způsobem je rovněž třeba pochopit fakt, že pojem subjektu je v 18. století desubstancionalizován; vskutku jde totiž o to rozpustit druhého do vztahů k okolí, jak se mu toto okolí představuje, a do vztahů k sobě samému, takže jej již nechápeme z jeho vlastností, nýbrž z jemu vlastních funkcí. Oporu, jež je k takovému rozumění nezbytná, získáme nakonec jen v osobě samé – a nikoli v její přirozenosti anebo v její morálce. Přijmeme-li to, co vzniklo z náhody, zřekneme-li se všech vnějších opor kalkulace a hodnotového posuzování, posu-

neme se o kus dál, pokusíme-li se nastavit na to, co je pro toho, koho milujeme, okolím a informací, nátlakem a svedbou, a proti jakým spolufungujícím horizontům vystupuje to, co určuje jeho prožívání a jednání. Avšak rozumějící láska je v kognitivním ohledu do té míry svízelná, že je nashodně spoléhat se na cit a počítat s jeho vratkostí. Toto východisko však, jak se ještě pokusíme ukázat podrobněji, brání institucionálnímu řešení vztahu lásky a manželství.

Tím je současně zřejmé, že láska řeší způsobem zcela svébytným své problémy komunikace. Paradoxně řečeno je totiž s to intenzifikovat komunikaci právě tím, že se komunikace do značné míry zřiká. Využívá výrazně komunikace nepřímé, spoléhá se na předjímání a srozumění. Explicitní komunikace, otázka a odpověď se jí dokonce může nepříjemně dotýkat, poněvadž se tím říká, že něco se nerozumí samo sebou. Ke klasickému kódu patří tedy i „řeč očí“ a rovněž zjištění, že milující spolu mohou donekonečna hovořit, aniž by si cokoli řekli. Jinak řečeno: milovaný nepotřebuje žádné komunikační jednání, tázání či prosbu, aby se sladil s milujícím; prožívání milovaného má naopak co možná bezprostředně vyvolat jednání milujícího.

Z výše uvedeného vyplývá, že bychom nepochopili lásku náležitým způsobem, jestliže bychom ji chtěli vykládat jen jako reciprocitu vzájemně se uspokojujících jednání anebo jako ochotu plnit přání. Láska v první řadě zbarvuje prožitek prožívání a proměňuje tím svět jako horizont prožívání a jednání. Je internalizací subjektivně systematizovaného vztahu druhého člověka ke světu; právě tím však dává tomu, co druhý prožívá anebo by prožívat mohl, zvláštní přesvědčivost, ať už se tato přesvědčivost týká věcí či událostí. A teprve v druhé řadě motivuje k jednání, jež je zvoleno nikoli kvůli svému konkrétnímu účinku, nýbrž kvůli svému symbolicko-expresivnímu, lásku vyjadřujícímu významu, a jež se tedy předpokládá jako akt onoho zvláštního světa, v němž jsme zajedno s milovaným (a nikým jiným): světa společného vkusu a společných dějin, společného odchylování, témat, o nichž se společně mluví, i shodně posuzovaných událostí. K jednání nevybízí snaha

o užitek, nýbrž nesamozřejmost takového projektu světa, který cele vychází z individuality určité osoby a pouze tak existuje. Je-li vůbec možné mluvit o nějakém „dávání“, znamená láska toto: umožňuje druhému něco dávat proto, že je takový, jaký je.

V sémantice média lásky není tato funkce formulována, nýbrž symbolizována. Nikde není předepsáno, že milující má osvědčovat nějaký soukromý svět proti veřejnému mínění, protože láska se popisuje symboly, jež vyjadřují, že právě toto se děje, když někdo miluje. Vůdčí symbol, kolem něhož se sdružuje tematická struktura média lásky, se zprvu nazývá „vášeň“ a tato *passio* vyjadřuje, že snášíme cosi, co nemůžeme změnit a co nejsme s to vysvětlit. Jiné obrazy zčásti velmi staré tradice mají stejnou symbolickou hodnotu – například říká-li se, že láska je druhem nemoci, že je to šílenství, folie à deux,¹⁵ že láska tkví v okovech. V jiných obrazech lze říci: láska je mysterium, zázrak, nelze ji vysvětlit ani zdůvodnit atd.¹⁶ To vše odkazuje k vyřazení z normální sociální kontroly, společností tolerované jako choroba, vyřazení, které je odměněno tím, že se mu přizná zvláštní úloha.¹⁷

S diferenciací symbolicky zobecněného média komunikace souvisí dále, že je třeba specifikovat vztah k organické fakticitě soužití. Žádný systém komunikace nemůže abstrahovat od toho, že lidé se ho účastní i tělesně, takže funkcionální specializace sémantiky médií vyžaduje rovněž symbolizaci tohoto vztahu k tělu. Symboly, jež plní tuto funkci, budeme nazývat symbiotickými symboly či symbiotickými mechanismy – „mechanismy“ vzhledem k tomu, že podle očekávání označují realizovatelné organické procesy.¹⁸ Zde existují různé, vcelku však jen řídké možnosti, které je třeba oddělit, mají-li se média komunikace navzájem rozlišit. Vnímání (včetně vnímání vnímaného), sexualita, uspokojení (zprvu elementárních) potřeb a fyzická moc jsou různé, vždy však nesmírně plastické organické procesy; navzájem se ovlivňují, mohou se rušit i posilovat a v tom všem tvoří (existuje-li více partnerů) difúzní základ komunikace.¹⁹ Měli být určitá situace vyhrazena pro jedno a pouze jedno

médium komunikace, je tedy třeba eliminovat interference. To lze dosáhnout soustředěním na jeden a pouze jeden symbiotický mechanismus. V případě komplexu moci je to fyzické násilí, v případě pravdy vnímání ve vztahu k teoreticky relevantním datům, v případě peněz (rostoucí měrou odvozené) uspokojování potřeb a v případě lásky sexualita. Protože komunikace není v příslušném oboru médií limitována symbiotickým mechanismem, jenž je jí určen, proto je tento mechanismus i nadále podmínkou dalších diferenciací a dalšího umocňování. Není tedy náhodou, že nejdůležitější média společenské komunikace volí vždy specifický, avšak současně i vysoce plastický, tvárný vztah k organickým procesům a že všude tam, kde to možné není, přináší obtíže i sdružování médií s funkcionálními systémy.²⁰

Vztah symbiotické základny a symbolického zobecnění nabývá v případě sexuálně fundované intimity zvláštních rysů, které je možné popsat detailnějším způsobem.²¹ Tento základ v sexualitě za prvé přijatelným způsobem vysvětluje, že partneri přikládají váhu „spolubytí“, bezprostřednosti a blízkosti; že dávají přednost místům, v nichž se mohou navzájem vidět. Sexuálnímu vztahu je dále vlastní, že se neuskutečňuje s ohledem na ty, kdo stojí vně, a nikoli s ohledem na souhlas jiných; svůj smysl plní sám v sobě, a aniž by byl nucen prezentovat se do vnějšku, je schopen tříbit se sám v sobě. Možné je dávat i brát, odměňovat a zdráhat se, potvrzovat i korigovat, avšak je obtížné toto vše konstatovat a připisovat nějakým zájmům či dokonce úmyslům. Momenty a intence směny, sankce, poučování a učení sice plní svou funkci, avšak lze je jen obtížně separovat, individuálně situovat a vyjadřovat. Splývají v nerozlišitelnosti. To brání, odhlédneme-li od krajních případů, přesné úvaze o výhodách a nevýhodách, o optimalizaci vlastní situace, jakož i tomu, aby se vztah vyvíjel směrem k asymetrii nerovné výkonnosti, postavení či zájmu. Dokonce i relativně nevyrovnané vztahy mohou být díky této difúznosti sexuálního kontaktu prožívány jako oboustranně příznivé a jako nesrovnatelné. To pak dovoluje přičlenění celé široké

oblasti duchovních a duševních zájmů, aniž by bylo třeba vypočítávat jejich směnnou hodnotu.²² Proto je možné v míře, která je jinak stěží dosažitelná, předpokládat, že vlastní prožívání je rovněž prožíváním partnera.

V neposlední řadě to spočívá v reflexivitě vzájemné touhy. V tělesné souhře zakoušíme, že kromě touhy po vlastní touze a jejím naplnění toužíme též po touze druhého, a tedy zakoušíme, že druhý si přeje být žádán. Tím je vyloučeno, abychom za základ a formu vlastního jednání brali „nesobeckost“; síla vlastního přání je naopak mírou toho, co jsme s to dávat.²³ Tím vším prolamuje sexualita schéma egoismus/altruismus stejně jako hierarchizaci lidských vztahů podle schématu smyslovost/rozum. Historicky se to projevuje tím, že diferenciace sexuálně fundovaných intimních vztahů řízená kódem lásky, jak ještě detailněji ukážeme, rozlamuje obě tato rozlišení morálky a antropologie staré Evropy.

V úvahu je třeba vzít i to, že i ona mlčenlivá komunikace, o níž jsme se již letmo zmínili, se může v referenčním prostoru sexuality pohybovat a obohacovat. Neznamená to ovšem, že by na ni bylo možné převést každé předchůdné srozumění! Avšak mimojazyková komunikace tělesného dotýkání nabízí důležitý, nikoli logický interpretační horizont jazykových sdělení; poskytuje možnost obcházení a doplňování řeči, konkretizující interpretace mluveného slova vzhledem k tomu, jaká mínění a úmysly se na něm ukazují. Ve způsobech komunikace lásky můžeme vyjádřit nevyslovitelné, posílit či oslabit řečené, bagatelizovat je, vzít je zpátky, zkomplikovat je, můžeme zde vyrovnávat nedorozumění a korigovat vykolejení tím, že změním rovinu komunikace, a na této metarovině pod artikulovanou komunikací se setkat s ohlasem stejně jako narazit na bariéru.

I zde tedy, jak je tomu ale v případě symbolizace vždy, není negace vyloučena, nýbrž zůstává ve hře. Tak například kód moci spočívá na eliminaci všeho fyzického násilí – a to i tam, kde se prosazuje právo. V sémantice lásky hraje důležitou úlohu eliminace možných sexuálních vztahů – počínaje amour lontan středověké dvorské lásky přes

dlouhou hru zmatků a skrývání objemných románů 17. století a přes přenesení vlastního požitku do oblasti „ještě ne“ a osvědčování ctnosti jako taktiky vynucující manželský svazek²⁴ až k pozitivní sexuální nauce, postupně se prosazující od osvícenství 18. století,²⁵ jež je však i nadále odkázána na pocit, že je vlastně odmítána a pouze vskrytu žádána. Používání negace se v řečové aktualizaci média může jevit jako „dvojnáčnost“, avšak jako moment sémantické struktury má nadmíru přesný smysl v kontextu diferenciaci a potencování specifických způsobů komunikace a její účinnosti. Zadržování toho, co je o sobě možné, je předpokladem sémantického podmínění toho, kdy je možné přistoupit k realizaci, a na těchto podmíněních se pak budují stupně volnosti komunikačních procesů.²⁶

Dříve než se pustíme do historické analýzy, je třeba ještě věnovat pozornost *autoreferenci*. I v tomto případě jde o všeobecný požadavek, který se prosazuje ve všech médiích komunikace. Spolu s rozlišením struktury a procesu se zdvojuje i autoreference, takže musíme odlišit dvě roviny. Na rovině sémantické struktury média se autoreference jeví jako systematizace témat. Každé jednotlivé hledisko, charakterizující lásku, je spjato s ostatními. Protože to platí pro každé hledisko, tedy pro každého jiného, objevuje se každé téma znovu v každé jiném jako jiné jiného. Prostřednictvím autoreference se tak na sémantické rovině dosahuje uzavřenosti kódu. Tímto způsobem jsou integrovány odkazy symbiotického mechanismu: u lásky nelze nemyslet na smyslovost, přičemž však na druhé straně postupně přibližování k sexuálním vztahům nastoluje otázku pravé či pouze předstírané lásky.²⁷

Autoreferenční systematizace je o to důležitější, čím nepravděpodobnější je zdar komunikace a čím nejistější je sociální vztah. Čím méně jistoty máme o tom, jaký je postoj druhého k očekáváním, tím nepostradatelnější je interpretace vlastních vyjádření a jim odpovídajících reakcí v systému, tj. schopnost číst je jako indikace jiného, dalšího, toho, v co lze doufat. Tuto souvislost lze velmi dobře doložit v 17. století: uznání, že žena má svobodu hledat mi-

lostné vztahy, vede k systematizaci kódu *amour passion*. Řečeno teoretickou terminologií: ve směru zvláštního zájmu se diferencuje dvojí kontingence, z čehož vyplývá autoreferenční systematizace speciálního kódu lásky. *Nejistota, která je plodem dvojí kontingence, se pak může stát v rámci tohoto kódu sama tématem – například jako alternativa pravé a falešné lásky*. Nejistota pak zůstává podmínkou i platného používání sémantiky a současně díky tomu nabývá takové formy, s níž lze žít.

Je-li pro určité speciální komunikační médium dostatečně odlišena zvláštní sémantika, mohou se autoreferenčními stát i procesy, které toto médium organizuje. Autoreferenci na této rovině komunikačních procesů budeme nazývat reflexivitou. Pokud je tento zvláštní fenomén dostatečně izolován, lze postulovat, že jedinou motivací lásky je láska; láska se vztahuje k lásce, hledá lásku, s nalezenou láskou vzrůstá a je sama schopna dojít naplnění.

Diferenciace a univerzální přístupnost média se dovršuje teprve v reflexivitě procesu (přesněji: v sémantické kodifikaci procesu jakožto reflexivního); teprve v této formě lze vyřešit problém inkluze a „rovnosti příležitostí“. Pokud šlo v lásce primárně o zvláštní vlastnosti milované/milovaného, o bohatství a mládí, krásu a ctnost, stupňovaly se a stvrzovaly tyto zvláštní hodnoty. Toto pojetí, jež dominovalo v 17. a ještě i v 18. století, muselo, pokud se bralo vážně, vést k neřešitelným problémům podílů, neboť kdo, jestliže existuje jen velmi málo skutečně krásných a ctnostných pánů a paní, by se mohl dostat na řadu tam, kde premisou je neobyčejnost vlastností.²⁸ Vývoj si vynucuje postupnou neutralizaci všech předpokladů lásky, které nespočívají v lásce samé. Formou je reflexivita a funkcí je otevřenost pro univerzální přístupnost autonomní, nikoli již zvnějšku programovanou autoregulací oblasti média.²⁹ Na základě zajištěné reflexivity lze pak trivializovat vlastnosti, jež se vyžadují k lásce, aby byl člověk milován, a stávají se závislými na historicko-biografických nahodilostech.

Není obtížné objevit zde paralely s jinými médii. V umění se hodným zobrazování stávají i ošklivé, všední před-

měty, které nejsou pro umění nijak disponovány. Právo již není jenom rozvinutím a akomodací toho, co je přirozeně právem, nýbrž zahrnuje vše, co je učiněno právem podle právních pravidel (procedura). Rovněž politická moc se tím, jak každou moc podřizuje jiné moci, stává univerzálně vnímavou pro témata všeho druhu, pokud je možné je politizovat, takže je dosažitelná osobám všeho druhu, pokud se podílejí na politické volbě. Různé tendence moderní společnosti vyžadují tyto souvislosti univerzalizace a specifikace prostřednictvím reflexivity a tímto trendem se řídí i médium intimních vztahů, třebaže v jednotlivých případech směřuje k extrémní partikularizaci.

Více než v jakémkoli jiném médiu komunikace se v sémantice lásky velice záhy reflektuje kódování, což je přímý důsledek knihtisku. Určitou úlohu hraje v této souvislosti rovněž raná parodizace románu. Již v 17. století se ví: tato dáma četla romány a zná kód. To stupňuje její pozornost. Je varována – ale právě tím též ohrožena. O něco později se obětí románu stává i citlivý muž.³⁰ A právě tak se četly i floskule a gesta, náležející k umění svádět. Je třeba počítat s tím, že dámy je prohlédnou, ale ví se, že přesto působí. Kód tedy řídí nejen chování, nýbrž zahrnuje i setkávání se sebou samým v té oblasti chování, kterou spravuje. Takovou průhlednost v oné době by nesnesl ani kód moci, ani kód peněz. Pouze v lásce působí knihtisk toto rozštěpení; ale právě zde se lze naštěstí spoléhat na zájmy, jež zajišťují, že přesto funguje.

A konečně je třeba v případě symbolicky zobecněných médií komunikace vzít v úvahu, že jejich schopnost vytvářet příslušné specializované sociální systémy není ani zdaleka samozřejmá. V sociálně-kulturní evoluci působí média selektivně, nikoli však nutně jako faktor stabilizace. Média musí velmi typizovaným způsobem prosazovat systémy proti tlakům společenské typizace, proti dominujícím postojům a vzorcům očekávání. V raném novověku se tento problém vyostřuje tím spíše, že se po vynalezení knihtisku zvyšují nároky na média komunikace a zvětšuje se jejich nepravděpodobnost. V kódech médií se vynořují symboly,

jež implikují zdůrazněně „nesociální“, v každém případě metamorální konotace – například státní zájem v oblasti moci, zisk v oblasti vlastnictví/peněz anebo kvazichorobná vášně v oblasti lásky. Tím je současně vyjádřeno, že nástroje, jimiž lze na tomto základě přesto vytvářet sociální systémy, nemohou být vůbec přejímány ze společnosti, z morální konformity či společenského zvrstvení, nýbrž že musí být nově vypracovány. V některých oblastech médií se tak děje pomocí organizování – zvláštní formy tvoření korporativních systémů, která je vyvinuta speciálně pro tento účel. V oblasti komunikace lásky však tato možnost odpadá.³¹ Co ji nahrazuje?

Zprvu se zdá, že zejména formulované vědomí problému; později i požadavky vznášené na manželství. Proto je při následujících historických analýzách sémantiky lásky vždy nezbytné mít na mysli to, že svět jejích představ plní rovněž funkce odvracení domněnek, a proto se nezřídka jeví jako extravagantní. Pro sociální život ve starších, lokálně zahuštěných společenských systémech jsou příznačné složité sítě vztahů, znemožňující, aby se jedinec sám vylučoval, tedy blokující „soukromý život“ a ústup do vztahu mezi dvěma osobami. V rámci, který je pro každého přehledný, je třeba sdílet vlastní život s druhými. Intimita ve dvou je sotva možná, v každém případě se nepodporuje, nýbrž je, jak je to jen možné, omezována.³² Má-li se zdařit vydělení systematických podmínek intimity, je třeba prosadit ji napřed proti dominujícím názorům a vládnoucímu způsobu citění;³³ což muselo být o to obtížnější, že o tuto možnost nejeví stejný zájem všechny věkové skupiny.³⁴ Ale jako vzácné a problematické se bez zařazení do sociální sítě jeví vztahy dvou lidí i na základě svých vlastních podmínek. Jak ukazují sociometrické výzkumy, vlastní volba se na základě vzájemné projekce vyskytuje jen zřídka a zakládá vztah, který většinou trvá jen krátkou dobu.³⁵

Na základě těchto podmínek je pak pochopitelné, že kódování intimity (jejíž bází je sexualita) započalo nejdříve vně všeho etablovaného řádu a že za tuto možnost bylo třeba zaplatit „ústupky“ v sémantice – především doznáním

nerozumnosti, potřeštěnosti, nestability. Teprve tehdy, když byl tento program osvojen, bylo možné začít vážně s integrací sociální reflexivity a směřovat ke konstrukci stabilizovaného systému – dodnes se spornými úspěchy. Manželství založené na lásce je výsledek a stanovení možností rozvodu korektiv. Zda obstojí či nikoli, je věc manželství samého.

3. kapitola Evoluce možností komunikace

K teoretickému úvodu do následujících historických studií potřebujeme ještě jednu kapitolu. Je totiž třeba ukázat, jak se evoluční změny kulturních statků transformují do komunikace. To ale nelze uspokojivým způsobem vysvětlit analýzou dějin slova a pojmu. Rovněž tak je příliš abstraktní i sociálněstrukturní teze o přechodu k funkcionální diferenciaci³⁶ a diferenciaci příslušných médií komunikace. Nadto je ještě třeba předeslat detailnější analýzu onoho procesu komunikace, který má založit a reprodukovat intimní vztahy.

Jako vodítko použijeme dvě teze, které uvedeme nejprve:

(1) Podmínkou intimní komunikace je, aby zúčastněné osoby byly do té míry individualizovány, že jejich chování je specificky „čitelné“ pomocí diference, totiž diference bezprostředně vlastního zájmu, resp. vlastních zvyků, a toho, co se koná s ohledem na druhého anebo s ohledem na vztah k němu.

(2) V intimním vztahu více než v jiných hraje důležitou roli diference jednání a pozorování. Ego jakožto jednající je pozorováno druhým s ohledem na diferenci (1). Může přitom jít o jednání, jehož cílem i záměrem je komunikace, ale může jít rovněž o jednání jiné; a přirozeně také o ty aspekty komunikačního jednání, jež nejsou zamýšleny jako komunikace. Jak na základě empirického zkoumání víme, vede toto oddělování jednání a pozorování k divergenci odpovědností a nakonec i ke konfliktu atribuce: Jednající vidí, že podnětem jeho jednání jsou rysy situace, zatímco pozorovatel je silněji připisuje osobnostním rysům jednajícího.³⁷ Zúčastnění se pak začínou rozcházet v hledání příčin a ocitají se v konfliktu.